

DR. SZIGETI MAGDOLNA

A második világháború utáni Németország és a szövetséges hatalmak

A kétarcú 20. század, amely soha nem látott fejlődést hozott civilizációnk szinte minden területén – főleg a különböző humán, természet-, elméleti és alkalmazott tudományokban, de a művészetekben és a filozófia területén is –, ideológiában két diktatúrát segített világra: a kommunizmust és a fasizmust. E két elmélet át- és átszötte az elmúlt évszázadot, különösen Németország történetét, amely ott bábáskodott mindkettő születésénél, és otthon adott kifejlett formájuknak is. Olyannyira, hogy a 30-as évek elejétől másfél évtizedre a fasizmus határozta meg egész Németország, ezt követően pedig 45 évre a kommunizmus Kelet-Németország sorsát. A dolog persze ennél bonyolultabb, hiszen minden, ami történt, Németország egész, de legalább 19. századi történetéből is táplálkozik, és ugyanígy Európa, illetve a világ korabeli eseményeiből és folyamataiból.

A fasiszta Harmadik Birodalom legyőzését követően a szövetségesek megszállták, majd felosztották Németországot. A szerencsés tartományok a nyugati szövetségesek felügyelete alá kerülve elindulhattak a demokratikus politikai fejlődés és a piacgazdálkodás útján, a szovjetek megszállta Kelet-Németország ugyanekkor majd fél évszázadra egy másik diktatúra, a kommunizmus homályába süllyedt. Ez a cinikus és demagóg rendszer – más bűnei mellett – arra törekedett, hogy a „kommunista” országokat, közöttük a kelet-európaiakat kivonja, elzárja a világ valódi gazdasági, politikai és szellemi fejlődésétől, valami szocialista pótlékkal helyettesítve azokat. Ez a törekvés végül is kudarcot vallott: a Szovjetunió, illetve az általa létrehozott és fenntartott kommunista világrendszer elveszítette a Nyugattal folytatott gazdasági küzdelmet: az emberi jogokat, a szabadságot, a demokráciát, és a piacot gyakorlatában tagadó szocializmus – történelmi léptékben mérve igen rövid idő alatt – életképtelennek bizonyult.

A sors fintora, hogy az utolsó pillanatban a kommunizmus – egyébként mindig is szélsőbalos – német segédcsapatai kommunistábbak voltak a szovjeteknél, de azok segítségével nem tudtak ellenállni népük sürgető szabadságvágyának. Találunk olyan momentumokat is a dolgozatban, amikor egy-egy pillanatra úgy tűnhet, az NDK szabadsága, illetve annak néhány fontos vonatkozása egyszerű üzleti ügy volt: ennek során a gazdaságilag teljesen sarokba szorított Szovjetunió megfelelő nagyságú kölcsönök fejében elengedte amúgy is terhessé vált csatlósát.

Van ebben is igazság, de a kelet-európai szocialista országok, közöttük a Szovjetunió és az NDK összeomlása történelmi szükségszerűség volt. Németország szerencséje, hogy nyugati tartományai 1945 után a demokratikus világ részévé válva a kellő időben készülhettek fel a keleti országrész visszafogadására. Mindannyiunk, Európa és a világ szerencséje pedig, hogy az újraegyesült, immár demokratikus Németország ily módon – nem belső problémák nélkül – de zökkenőmentesen foglalhatta el méltó helyét az új utakat kereső, szabad és demokratikus Európában.

A 19. század 70-es éveitől, az egységes Német Birodalom megszületésétől kezdve a második világháború utáni időszakig Németország ténylegesen fenyegetést jelentett Európa és a világ számára.

Ezt a fenyegetést az 1871 és 1945 közötti történelmi események támasztották alá, amikor Németország Bismarck vezetése alatt egységes birodalommá növekedett, majd a 20. század első felében – két ízben is – szinte egész Európát katasztrófába döntötte. Ekkoriban a militarizmust, a politikai arroganciát a külvilág a németek meghatározó tulajdonságának

tekintette, s valóban, a Német Birodalom története azt látszott bizonyítani, hogy az egységes Németország nagyságánál és dinamizmusánál fogva nem tud beilleszkedni az európai államok stabil rendszerébe. Az 1871-től háromnegyed évszázadot átívelő német egységnek véget vető második világháború, a maga mintegy 65 millió halottjával ugyancsak azt rögzítette az emberek tudatában, hogy Németország politikai, gazdasági és katonai hatalma szomszédai függetlenségét és jólétét fenyegeti.

1. Németország és az európai egyensúly

A második világháború után úgy tűnt, Németország megosztottsága ezt a félelmet és fenyegetettség érzést megszüntette, de 1989-ben a félelmek újraéledtek. Az egységes Németországnak és Európának ismételtelen meg kellett tanulnia együtt élni. Így az 1989/90-es újraegyesítést nem a jelenkor elszigetelt eseményeként kell vizsgálnunk, hanem a 19. és 20. századi európai történelem összefüggéseiben.

A 18. században Németországban is megjelent nacionalizmus kezdetben jelentéktelen szerepet játszott, és az 1815-ben a Bécsi Kongresszuson létrehozott Német Szövetség tudatosan laza konstrukciója sem jelentett veszélyt Európa számára. 1871-ig, a Birodalom megalapításáig sem Poroszország, sem Ausztria, sem a szétszórt német államok nem okoztak Európa számára túlságosan súlyos problémát. A kérdés, hogy egy egységes Németország összeegyeztethető-e az európai egyensúllyal, a 19. század végén, éppen a Német Birodalom megalakulásával merült fel. Bismarck jól érzékelte, hogy az ország földrajzi fekvése, a népesség száma, gazdasági ereje, és politikai, katonai hatalma szomszédaiban félelmet ébreszt, éppen ezért külpolitikai céljai közé tartozott a hagyományos határok elismerése, a szomszédok megnyugtatása.

Azonban II. Vilmos császár 1890-ben menesztette Bismarck kancellárt, ezt követően a felszín alatt már 1871 óta működő, a német militarista törekvéseket támogató erők kerültek hatalomra¹, amelyek egy egészen új Németország-képet alakítottak ki. Különösen elszabadult a korábban a Birodalom kialakítását szolgáló nacionalizmus és a militarizmus, melyek így, alig fékezhetően, súlyos teherként neheztedek a fejlődő iparosításra is. Bismarck óvatos stratégiájának helyére új stílus lépett, dinamikus, nagyléptékű, és arrogáns, amely nem volt tekintettel az európai egyensúly követelményeire, és a szomszédok érzékenységére. Ekkor Európa más államai, Anglia, Franciaország, Spanyolország, Portugália, még Hollandia is már régóta történelemformáló tényezők voltak a világpolitikában. Németország, mint „elkésztett nemzet”² mohón kapcsolódott be ebbe a körforgásba, és pótolni szerette volna addigi elmaradásait. Az eredmény, a németek elszigetelése, előre látható volt, és annak a kísérlete, hogy Németország, mint Európa vezető hatalma főszerepet játsszon a világpolitikában, végül az első világháborúban megghiúsult.

A Weimari Köztársaság az újrakezdés lehetőségét kínálta. Ezt a lehetőséget a németek hamar elfecsérelték, s ehhez nemcsak ők maguk, hanem a *Versailles*-ban kötött béke³ is hozzájárult. A császári birodalom örökségét és a háború következményeit a demokratikus, de a demokrácia hagyományaival és tapasztalataival nem rendelkező Németországnak kellett

volna elhárítania. Nehéz, és végül lehetetlennek bizonyuló feladat volt ez egy olyan ország számára, amely a háborús jóvátétel⁴ következtében nem volt képes gazdasági gyógyulásra, noha a gazdasági talpraállítás talán meghozhatta volna a demokratikus rend nagyobb tekintélyét, a megnyugvást, a Weimari Köztársaság stabilizálódását. Németország az első világháború után végül Gustav Stresemann külügyminiszter erőfeszítései ellenére is kívülálló maradt az európai politikában. Az NSDAP-nek⁵ az 1929-es gazdasági válság utáni választási sikerei, melyek a nemzeti szocialistákat 1930 és 1932 között a legerősebb politikai erővé tették, jól tükrözték azokat a belső és külső feszültségeket, amelyek végül összeroppantották a demokratikus Németországot. Hitler 1933 január 30-án birodalmi kancellárrá történt kinevezése nemcsak a demokratikus német megújulás kudarcát jelentette, hanem azt is dokumentálta, hogy a nyugati hatalmak lemondtak arról a lehetőségről, hogy Európában olyan politikai körülményeket teremtsenek, melyben Németország is megtalálja a maga helyét.

Hitler hatalomra kerülése után hamar eldőlt a kérdés, tud-e integrálódni Németország Európa rendjébe. A nemzeti szocialisták a „Nagynémet Birodalom” megteremtésére irányuló törekvésükkel, világuralmi elképzeléseikkel felrúgták az akkor érvényes írott és íratlan politikai normákat. A külföld szemében pedig újabb bizonyítékot szolgáltatott arra: a németek, ha katonai, politikai erejük lehetőségessé teszi, azonnal megkísérik aláásni az európai rendet – hegemoniájuk megalapozása érdekében.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a második világháború alatt Németország ellenfelei a Német Birodalom felosztását tartották a német probléma egyetlen tartós megoldásának. Sztálin kétséget nem hagyott afelől, hogy Németország felosztását kívánja. Winston Churchill szintén ezt az elképzelést támogatta, főleg Poroszország szétzúzása volt a célja, mert a porosz katonai hagyományokban látta a német politika rossz szellemét. A brit külügyminisztérium szakértői óvták⁶ Churchillt a Majna vonal mentén történő Észak-Dél irányú felosztási tervtől, valamint attól, hogy délen egy Duna-konföderáció jöjjön létre, mivel egyrészt ezt a felosztást gazdaságilag tarthatatlannak ítélték, másrészt úgy vélték, hogy a Szovjetunió a háború után ki akarja terjeszteni hatalmát és befolyását Közép- és Kelet- Európában.

Az amerikaiak is tárgyaltak Németország felosztásáról, mégis 1942 februárjában, a háború utáni politikai rendezési tervek számára iránymutató, Cordell Hull külügyminiszter vezetésével lezajlott bizottsági ülés⁷ mindenfajta felosztási terv ellen voksolt. Az 1943 decemberében Sztálin, Roosevelt és Churchill részvételével Teheránban tartott konferencián⁸ az amerikai elnök, tanácsadói javaslataival ellentétben személyes javaslatát adta elő, melynek értelmében Németországot öt önálló államra és két régióra osztanák fel, nemzetközi ellenőrzés mellett. A három kormányfő véleménye megegyezett a tekintetben, hogy az egységes Németország fenyegetést jelent a világbéke számára, és csak egy felosztott Németország lehet megnyugtató partnere a világnak. Ezt a felfogást támogatta az Egyesült Államokban Henry Morgenthau pénzügyminiszter is, aki 1944-ben tervezetet készített Németország felosztására, és ezen belül az ipar korlátozására. De a későbbi külügyminiszter, John Foster Dulles, akit a republikánusok már 1944-ben jelöltek e posztra, 1944 novemberében feljegyzéseiben⁹ arról írt, hogy a Rajna vidéknek Franciaországhoz, Dél-Németországnak Ausztriához, Kelet-Németországnak pedig Lengyelországhoz kellene tartoznia ahhoz, hogy ezek szövetséget alkotva ellenőrzésük alatt tudják tartani a porosz háborús szellemet.

A külvilág nem feledkezhetett meg a németek, először a 19. században jelentkezett hegemónisztikus törekvéséről, amely a nemzeti-szocialisták alatt érte el szörnyű tetőpontját. Mégis, Németország felosztása, mint e sarkalatos probléma megoldása, 1945-ben nem volt

eldöntött dolog. A szovjet csapatok Közép-Európába történő előretörése különösen a britek számára okozott gondot. Az 1945 februárjában Jaltában tartott konferencián¹⁰ Churchill habozott ugyanazt a nyilatkozatot megtenni Németország felosztásával kapcsolatban, mint Teheránban. A három nagyhatalom ebben a kérdésben már nem volt egységes, a hidegháború előrevetette árnyékát. Végül Sztálin is eltávolodott korábbi felosztási elképzeléseitől, és bár a britek a német egység fenntartásával az európai egyensúly megőrzését szorgalmazták, Sztálin közös megszállási politikában látta a megoldást.

Németország 1945 utáni feldarabolása, politikai, gazdasági, katonai hatalmának szétverése nemcsak a második világháború, hanem a Kelet-Nyugat kezdődő konfliktusának is közvetlen következménye. A győztes hatalmak politikai elképzeléseiket csak részben tudták érvényre juttatni, ezért kompromisszumokban tették próbára saját erejüket, s e kompromisszumok eredménye a két Németország megalakítása volt 1949-ben. Ezt követően Európában a német felosztáson alapuló területi, politikai „status quo” egyoldalúan, a németek akaratából már nem volt megváltoztatható.

A nyugat-német politika számára nem maradt más hátra, mint hogy Németország nyugati részét a nyugati közösségbe integrálja annak érdekében, hogy a Szövetségi Köztársaságban politikailag stabil, gazdaságilag sikeres rendszert teremtsenek, mely vonzerővel bír az NDK előtt, és így Németország egységesítéséhez is elvezethet. Konrad Adenauer szövetségi kancellárrá választása után ehhez a politikához tartotta magát, melyben kezdettől fogva az európaiság, nem pedig a nemzeti jelleg volt meghatározó. Churchill-lel egyetértve kívánatosnak tartotta egy európai „Egyesült Államok” létrehozását, ha másért nem azért, hogy a szovjet hatalmi terjeszkedésnek gátat vessen, melynek Nyugat-Németország egyedül, elszigetelten nem lett volna képes ellenállni.

Adenauer integrációs politikája, melynek nyomán a Szövetségi Köztársaság az újonnan alakult európai szervezetek aktív résztvevőjévé vált, a hidegháború elmélyülésével további támogatásra lelt. A koreai háború kapcsán merült fel a kérdés, hogy a Szövetségi Köztársaság katonailag részt vegyen-e egy esetleges európai védelmi közösségben. Az NSZK számára ez nem egyszerűen katonai kérdésként vetődött fel, hanem a szuverenitás újra megszerzését, a más nemzetekkel szembeni egyenjogúság kiharcolását jelentette, miután a nemzetiszocializmus bűnei, és a háború elvesztése Németországot katonailag hosszú időre ellehetetlenítették. Az európai védelmi közösség létrehozása a franciák ellenállása miatt megghiúsult, de az 1954 októberében Párizsban kötött szerződésekkel, és 1955 májusában a NATO-ba történt belépéssel Adenauer integrációs törekvései gyakorlatilag megvalósultak. Újabb sikereket jelentett Nyugat-Németország számára az 1957. március 25-én, a Római Szerződések alapján létrehozott Európai Gazdasági Közösségbe történő felvétel és más európai szövetségekben létrejött tagság (pl. Európai Szén- és Acélközösség, EURATOM /Európai Atomközösség/).

1954. október 19-23. között négy konferenciára került sor Párizsban, melyek eredményeként a konferencia tagországai nemzetközi szerződéseket írtak alá 1954. október 23-án, a szerződések 1955. május 5-én léptek hatályba. E nemzetközi jogi szerződések a megszállás megszüntetését szolgálták az NSZK-ban, a nyugat-európai unió keretein belül. Az ún. „2+4” szerződések hatályba lépéséig (1991. március 15.) a Párizsi szerződések szabályozták a nyugat-német állam nemzetközi jogi kapcsolatait.

A konferencia keretén belül négyhatalmi konferenciát tartott a három nyugati nagyhatalom és az NSZK, ahol újra szövegezték az ún. „Németország-szerződést”, valamint jegyzőkönyvet

adtak ki a megszállás befejezéséről, a nyugati hatalmak megerősítették biztonsági garanciáikat és a Berlinnek nyújtandó segítséget.

Továbbá kilenc-hatalmi konferencia megtartására került sor az Európai Védelmi Közösség hat tagállamának, valamint Nagy-Britannia, Kanada és az USA részvételével. A konferencia megváltoztatta és kiegészítette a Brüsszeli Szerződést, amelyhez csatlakozott Olaszország és az NSZK, ezzel – a meghiúsult Európai Védelmi Közösség helyére lépve – megalapította a Nyugat-Európai Uniót. Az NSZK kötelezte magát arra, hogy lemond az ABC-fegyverek (Atom-, biológiai-, és kémiai fegyverek) gyártásáról, és aláveti magát további fegyverkezési korlátoknak, valamint a Nyugat-Európai Unió ellenőrző felügyeletének.

Szintén a párizsi konferenciákhoz kötődik a „15-hatalmi konferencia” (14 NATO-állam és az NSZK részvételével). Az NSZK a konferencia meghívására vett részt a találkozón, ugyan megfigyelőként, de tulajdonképpen azzal a céllal, hogy belépjen a NATO-ba. A konferencia az NSZK-t ismerte el egyetlen legitim német kormánynak, és támogatta közös célként Németország újraegyesítését. Az NSZK kötelezte magát, hogy nem folyadik erőszakos eszközökhöz, sem az újraegyesítés, sem a jelenlegi határok megváltoztatása érdekében.

Végül a „Két-hatalmi konferencia” (Franciaország és az NSZK részvételével) keretében Adenauer és Mendés-France aláírták az ún. „Saar-statutumot”, amely a politikailag autonóm, de Franciaországhoz pénzügyi és vámunióval kötött Saarlandot a Nyugat-Európai Unió felügyelete alatt „európaizálta”, és visszaállította a demokratikus szabadságjogokat. A statutum rendelkezett arról is, hogy a hatályba lépést követő harmadik hónap után a lakosság népszavazással dönt a terület státuszáról. A két ország további egyezményeket kötött a gazdasági és kulturális együttműködésről.¹¹

Adenauer tézise, mely szerint a Nyugathoz való kapcsolódás az NSZK számára nemcsak biztonságot, és a kommunizmustól való távolságtartást jelent, hanem ez egyúttal a többi állam elismerését, és az elfogadtatást is jelzi, teljes egészében beigazolódott. Ez a politika lépésről lépésre a németekről alkotott kép pozitív irányú megváltozásához vezetett. Az NSZK ellenségből, ellenfélből partnerré vált Európa újjáépítésében. Az ár Németország felosztása volt, mely a hidegháború feltételei között megváltoztathatatlanak, tartós politikai állapotnak tűnt Európában.

2. A győztes hatalmak céljai

Európa hatalmi pozíciójának végét semmi sem jelezte jobban, minthogy a második világháború után két Európán, illetve részben Európán kívüli hatalom mondta ki a döntő szót jövőjéről, és ugyanők határozták meg a világ további sorsát. E két, alapjaiban ellentétes hatalom, a Rooseveltt vezette Amerikai Egyesült Államok, és a Sztálin vezette Szovjetunió, képes volt a megegyezésre a főellenség, a nemzetiszocialista Németország elleni közös harcban, háborús céljaik elérése érdekében.

Az USA, mielőtt hivatalosan Németország és Japán háborús ellenfelévé vált, ideológiailag és morálisan már Anglia, illetve Franciaország oldalán állt. Egy *Új-Fundlandon* tartott konferencia után Roosevelt és Churchill 1941. augusztus 14-én nyilatkozatot adott ki, amely „Atlanti-Charta”¹² néven vált ismertté. Ez a nyilatkozat mindazon elveket tartalmazta, amelyek a totalitárius államokkal szembeni amerikai politikát 1937 óta meghatározták.

A Szovjetunió Európa-politikáját a második világháborúig döntően saját biztonságának megőrzése, és az a vágy hatotta át, hogy a szomszédos országok politikai fejlődésére nagyobb befolyást tudjon gyakorolni. E célok elérése érdekében Sztálin még a nemzetiszocialista Németországgal is kész volt szerződni. Az 1939. augusztus 23-án kötött Molotov-Ribbentrop-paktum értelmében a két hatalom befolyási övezetekre osztotta fel egymás közt Kelet-Európa nagy részét¹³. E szerződés azonban nem akadályozta meg a németeket abban, hogy 1941 nyarán, június 22-én megtámadják a Szovjetuniót. A Vörös Hadseregnek – hatalmas veszteségekkel járó felszabadító harca során – Sztálin szerint két, az ország számára létfontosságú célt kellett elérnie:

A Szovjetunióknak a közép- és kelet-európai országok addig orosz ellenes kordonját széles felvonulási területté kellett átalakítania, valamint a legyőzött Németország felett olyan fokú ellenőrzést kellett kiépítenie, amely biztosította, hogy a szovjetek hatalmát a kontinensen komolyan senki ne fenyegethesse.

Közép- és Kelet-Európa számára a szovjet célok megvalósulása több dolgot jelentett:

Sztálin arra törekedett, hogy a nyugati határ menti területeket kivonja Németország befolyása alól.

A szovjet hatalomnak gondoskodnia kellett arról, hogy a közép- és kelet-európai államok ne kerüljenek olyan csoportok, vagy pártok befolyása alá, amelyek ugyan szembenállnak a németekkel, de az oroszokkal is ellenségesek. Annak érdekében, hogy ezeket az államokat a német befolyástól örökre elvonják, és Moszkva megbízható szövetségesévé tegyék, elegendő volt azt elérni, hogy kormányukhoz nem tartozhatott a szovjet rendszerrel szemben ellenséges párt. A szinte korlátlan hatalommal rendelkező Sztálinnak könnyű volt értésre adni, kit tekint ellenségnek, és kit fogad el partnernek ezekben az országokban.

A szovjet hatalom az elfoglalt közép-európai gazdasági potenciált fel akarta használni a szovjet újjáépítés érdekében, ez pedig megkövetelte az átfogó ellenőrzési mechanizmus kiépítését. A szovjet hatalmi politika a közép- és kelet-európai országokat eltiltotta a kapitalista világ befolyásától, ebből következően nem volt kérdés, hogy ezen országok nem lehetnek részesei a Marshall-tervnek.

A kommunista hatalmi övezet bővítése egyben a kommunizmus győzelmes előrenyomulásának legjelentősebb igazolása is volt, amelyből nem lehetett visszaút, sőt további terjeszkedést ígért Nyugat-Európa irányába.

Sztálinnak nem sok fáradságába került meggyőzni nyugati szövetségeseit, hogy az európai államok számára egy erősödő Németországgal szemben elegendő védelmet csak a Szovjetunióval való szoros kapcsolat jelenthet. Célja elérése érdekében Sztálin hajlott arra, hogy megszavazza Rooseveltnagy álmát, az egyesült nemzetek szövetségét létrehozó béketervet. Az amerikai elnök is mindent elkövetett, hogy Sztálint megnyerje, nem akarta felbőszíteni, s ebből nem csinált titkot, sőt a nyugati hatalmaktól is elvárta ugyanezt. Így Sztálin könnyedén megvalósíthatta Közép- és Kelet-Európára vonatkozó elképzeléseit.

Sztálin a tervezett világszervezetben csupán egy, a kapitalista világot ellenőrző szervet látott, a Szovjetunió számára viszont, mely akkoriban még egyetlen kommunista államként reménytelen kisebbséget alkotott, létfontosságúak voltak az amerikai engedmények.

Sztálin már a Teheráni Konferencián úgy nyilatkozott¹⁴, a világszervezet értelme az lenne, hogy a németeket állandó ellenőrzés alá vonják. Csak ennek ismeretében logikus, hogy a Szovjetunió felajánlotta, átvállalja ezt a feladatot, és gondoskodik Európában a rendről, és nyugalomról. Az 1942/43 telén Sztálingrádnál aratott győzelem után feljogosítva érezte magát az ilyen és hasonló javaslattételre, mivel reménye volt legerősebb katonai hatalommá válni az európai szárazföldön.

E nagyléptékű terv első szakasza a korlátlan hatalom és ellenőrzés kiépítése Közép- és Kelet-Európában. Ennek megőrzésére pedig az előrenyomuló Vörös Hadsereg által megszállt országokkal kötött bilaterális segítségnyújtási szerződések hálózata nyújtott biztosítékot.

A második szakasz Németország szovjetesítése volt, melyhez a Potsdami Egyezmény, és mindenekelőtt a Ruhr-vidék nemzetközi ellenőrzése kínálta a megfelelő fogódzót. A megszállási övezetek kialakításával a nyugati szövetségesek tulajdonképpen jóváhagyták, hogy a Szovjetunió Németország egy részén közvetlen politikai és gazdasági befolyást gyakoroljon. Bár az 1945 május 9-i győzelmi beszédében Sztálin arról biztosította a világot, hogy a Szovjetunió nem áll szándékában Németországot feldarabolni, vagy megsemmisíteni, és ezzel nyilvánosan eltávolodott attól a szövetséges felosztási tervtől, amelyet a Jaltai konferencián¹⁵ még támogatott, de valójában nagy elégtételt jelentett az oroszok számára a megszállási övezetre vonatkozó amerikai javaslat. Az akkori külügyminiszter, Molotov¹⁶ ez alkalomból azt nyilatkozta, a szovjet kormány sem tudott volna jobb javaslatot előterjeszteni, és ezért a Szovjetunió fenntartás nélkül részt fog venni a legyőzött Németország ellenőrzésében. Úgy tűnt, Sztálinnak egy esetlegesen újraéledő német nagyhatalommal szembeni bizalmatlanságát eloszlatva az egykori főellenség feletti közvetlen felügyelet lehetősége, amely egyben azt is jelentette, hogy a Szovjetunió nagyhatalmi állása a háború utáni Európában kikezdhetetlen.

4. Németország felosztása

Kelsen a második világháború után azt a nézetet hirdette, hogy az 1866/67-ben alapított, és 1871-ben birodalommal bővített német állam, mint jogi személy 1945-ben megszűnt. A győztes szövetséges hatalmak az általuk megszállt területen az államhatalmat maguk gyakorolták.¹⁷ E területeken a megszálló hatalmak felhatalmazása alapján előbb új német államok létesültek, majd később a három nyugati zónában létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, a szovjet övezetben pedig a Német Demokratikus Köztársaság.

Más nézetek szerint a kapitulációnak csak katonai jelentősége volt¹⁸, mivel azt nem követte annexió, s ezért a német állam az általános nemzetközi jogi alapelvek szerint nem szűnt meg, csak állami szervei hiányában működésképtelenné vált. A hiányzó állami szerveket pótolandó német földön a szövetségesek gyakorolták a német államhatalmat egészen a Szövetségi Köztársaság megalakulásáig. Ezzel helyreállt a német állam működőképessége, igaz, csak a régi Németország egy részén.

Az 1944. szeptember 12-én kelt londoni jegyzőkönyv tanúsága szerint Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az USA megegyeztek abban, hogy a feltétel nélküli kapitulációt követően Németországot övezetekre osztják fel, Berlin pedig a megszállók közös fennhatósága alá kerül. Az 1944. november 14-i Londoni Egyezmény értelmében a megszállt Németországban a főhatalmat a szövetséges haderők főparancsnokai gyakorolták. A főparancsnokok legfőbb ellenőrző szervként 1945. július 30-án közösen cselekvő Ellenőrző Tanácsot hoztak létre. Megfelelő áttételeken keresztül a Tanács feladata volt Berlin közigazgatásának vezetése is.

Franciaország belépésével a megállapodások négyhatalmi egyezménnyé bővültek.¹⁹

A szövetséges haderők főparancsnokainak 1945. június 5-i nyilatkozata alapján a négy hatalom kormányai átvették Németországban a legfőbb kormányzati hatalmat. Az Ellenőrző Tanács a zónák főparancsnokainak közös grémiumává alakult, melynek döntéseit egyhangúlag kellett meghoznia az 1945. augusztus 30-i proklamáció értelmében.

Az Ellenőrző Tanács 1948. március 20-án szovjet javaslatra, bizonytalan időre elnapolta ülését, melynek következtében az egyes megszállási övezetekben működő katonai kormányok szabad kezet kaptak.

A katonai kormányok övezetként eltérő arculattal rendelkeztek. Az amerikaiak Berlin székhellyel 1945. október 1-én létrehozta egy központi parancsnokságot, /office of military government/, amely az amerikai Hadügyi Minisztérium alá volt rendelve. Frankfurtban e központi szervnek alosztálya működött. Ez alá rendelték a helyi katonai közigazgatási hatóságokat, amelyek illetékességi körébe tartoztak az amerikai megszállási övezet egyes tartományai. Az amerikai megszállók 12.000 személyt /1946-tól csupán 7.600 személyt/ foglalkoztattak.

A britek 1945 szeptemberében szintén Berlinben hozták létre lényegében civil központi szervüket megszállási övezetük számára, „Controll Commission for Germany” elnevezéssel, amely egy különleges ügykörrel rendelkező londoni szakminiszter alá tartozott. A központi szerv hierarchikusan építette fel közigazgatási hatóságait saját övezetében, amely jelentős személyi állományt foglalkoztatott /25.000 személyt/.

A franciák főparancsnokságot hoztak létre Baden-Badenben, a szervet tartományi küldöttek képviselték Koblenz, Freiburg és Tübingen városokban. Ez a közigazgatási szerepet ellátó szerv Párizshoz való viszonyában messzemenő önállósággal rendelkezett, és működése a gyarmati kormányzáshoz hasonlítható. A francia katonai igazgatás 11.000 embert foglalkoztatott, amely a megszállt németek számarányához képest a legnagyobb megszálló erőt képviselte.

A szovjetek Karlshorstban hozták létre központi katonai igazgatási szervüket, amely a tartományi és körzeti közigazgatási felosztásnak megfelelően hierarchikusan tagozódott /60.000 főből álló orosz katonai személyzettel rendelkeztek összesen/. Akkoriban úgy tűnt, a szovjetek rendelkeznek egyedül határozott elképzeléssel Németország átalakításával kapcsolatosan. Segítségükre voltak a Moszkvában iskolázott német kommunisták, az ún. „Ulbricht-csoport”, amely már 1945. április 30-án megérkezett, és gondoskodott a megfelelő káderekről.²⁰

Mindezek következtében az egyes zónák nagyon gyorsan saját, egymástól különböző arculatot alakítottak ki. Az oroszok már 1945. június 9-én rendelkeztek a tartományok

megalakításáról, az amerikaiak a községi önkormányzatok újjáépítését kezdték meg, a britek elsőként a központi övezeti hatóságok megalakítását szorgalmazták. Az amerikai katonai kormányzó 1945 szeptemberében elrendelte az államok (későbbi tartományok) megalakítását, míg a francia megszállási övezetben erre csak 1947 júniusában került sor.

Az 1945. augusztus 2-i Potsdami Egyezmény Kelet-Poroszország északi felének igazgatását a Szovjetunióra, a fennmaradó kelet-német terület igazgatását az Odera-Neisse-vonalig pedig Lengyelországra bízta. Az Egyezmény a Németországgal kötendő békeszerződést a központi német kormány felállításáig elnapolta. A szövetségesek a közjogi funkciókat először községi és kerületi – tehát a legalacsonyabb szinten – tervezték német kézbe adni, a demokratikus önkormányzatok kialakítását követően.

Németország közigazgatási szervezetének újjáépítése a megszállási övezetek keretei között zajlott.

A különböző megszállási övezetekben az alábbi államok alakultak újra:

Az amerikai övezetben²¹ Bajorország, lényegében a korábbi Bajorország területével megegyezően, a később csupán Hessen nevet viselő Nagy-Hessen, az egykori porosz területekkel együtt, Bréma, korábbi Hanza-város, amely 1947. január 21-én az angoloktól került az amerikai megszállási övezetbe, valamint Baden-Württemberg, amely csak 1952-ben alakult meg a korábban francia megszállási övezetbe rendelt területekből.

Az 1946. év elején helyi választásokra került sor, 1946 végén az alkotmányozó gyűlések alkotmánytervezeteket²² terjesztettek a lakosság elé. Megválasztották a parlamenteket, és megalakították a parlamentáris kormányokat. A katonai kormányzat ettől kezdve csupán általános politikai ellenőrzést gyakorolt.

Az amerikai zónában „állam” (Staat) megjelöléssel jöttek létre közigazgatási egységek, amelyek teljes törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal rendelkeztek, amelyeket csupán az Ellenőrző Tanács föléjük rendelt hatásköre korlátozott.

Az angol megszállási övezetben – túlnyomórészt az egykori porosz területekből – az alábbi államok alakultak: Schleswig-Holstein, Alsó-Szászország, Hamburg, az egykori Hanza-város, és a legnagyobbként Észak-Rajna-Wesztfália.

1946. február 15-én a brit zónában működő német közigazgatási hatóságok, pártok és szakszervezetek magas rangú képviselői tanácsadó szövet alakítottak, mely az övezet katonai kormányának munkáját a közélet minden területén tanácsadással segítette.

Az angol megszállási övezetben 1947 elején került sor²³ a helyi önkormányzatok megalakítására.

1947. január 1-én az amerikai és brit zónák „Bizóniává” /kettős övezetté/ kapcsolódtak össze. Megalakult a Gazdasági Tanács, az egyesült gazdasági terület közös gazdasági igazgatásának szerveként. 1947 novemberében, és decemberében öt német központot létesítettek az amerikai, és brit zónák közös közigazgatása számára.

A francia zónában 1947 őszén jött létre Rheinland-Pfalz állam, az autonóm területté nyilvánított Saar-vidék, amely később 1957-ben népszavazás következtében vált a Német Szövetségi Köztársaság tartományává, valamint az egykori déli területeiből Baden, és Württemberg-Hohenzollern.

A megszállt területek új német államai 1945. október 17-én létrehozták az Államok Tanácsát, amely eleinte miniszterelnöki konferenciaként működött, később az államok kormányai által delegált küldöttek tanácskozhelye lett.

A nyugati megszállt övezetek új német államaiban – az ottani megszálló hatalmak akaratának megfelelően – a parlamenti demokrácia visszaállítása érdekében lépésről lépésre engedélyezték a nemzeti-szocialista eszmekörtől mentes pártokat²⁴, és ugyanilyen alapon dolgoztak ki 1952-ig mindenhol új – népszavazással elfogadott – alkotmányokat. Az alkotmányok igen hasonlóak voltak. A törvényhozói hatalom számára mindenhol az egykamarás rendszert részesítették előnyben, Bajorországot kivéve, ahol a képviselőkamara mellé egy rendkívül korlátozott kompetenciákkal felruházott szenátust hívtak életre. Mindegyik állam parlamentáris kormányzást igényelt. Az alaptörvénycikkekben az országok alkotmányai messzemenően egyezők voltak, a hesseni alkotmánynál érdemes kiemelni, hogy nemcsak megfogalmazta az ellenállási jogot a közhatalommal való visszaélés esetére, hanem kötelessé is tette azt.²⁵

A szovjet megszállási övezethez tartozott Thüringia, Szászország, Sachsen-Anhalt, Brandenburg és Mecklenburg. Ebben a zónában 1946-ban zajlottak a helyi választások, 1946/47 fordulóján pedig már sor kerülhetett a kormányok megalakításra, és az alkotmányok elfogadására. A szovjet megszállási övezet öt tartománya 1952 nyarán áldozatul esett az állami központosításnak.

Az Ellenőrző Tanács 1947. február 25-én elsősorban a brit katonai kormányzat nyomására formálisan megszüntette Poroszországot, miután 1946 nyarán az oroszok már valójában felszámolták az egykori porosz tartományokat, mivel az a militarizmus és reakció hordozója volt Németországban. Egyúttal ezeken a területeken létrejött Észak-Rajna-Westfália, Schleswig-Holstein, és Hannover. Ezzel megghiúsultak az oroszok és franciák tervei, a Ruhr-vidékből nem lehetett már nemzetközi terület, ill. kettőjük kizárólagos felügyelete alá sem kerülhetett.²⁶

A szovjet zónában az államok parlamentjei 1946/47-ben adták ki alkotmányaikat. Miután a nyugat-német állam megalakítása eldöntötté vált, a Szovjetunió 1948. március 20-án az Ellenőrző Tanácsban beszüntette a munkáját, júniusban pedig a képviselője végleg elhagyta Berlinben a Szövetségesek Parancsnokságát. Kelet-Berlin a Szovjetunió által megszállt keleti zóna részévé vált, majd a Német Demokratikus Köztársaság 1949-ben történt megalakítása után annak fővárosává nyilvánították. A szovjet megszállási zónát alkotó 5 államot a megszálló hatalom akaratának megfelelően – az egységes állami viszonyok kialakításának igényével indokolva – 1952-ben feloszlatták és 14, pusztán közigazgatási feladatokat ellátó kerülettel helyettesítették.

¹ Vö. Mitteis, Heinrich – Lieberich, Heinz: Deutsche Rechtsgeschichte, Verlag C. H. Beck, München, 1992. 570 p, 458. oldal)

2 Vö. Mitteis – Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 446. oldal)

3 1919. június 28.

44 A háborús jóvátétel összegét Németország végül nem fizette meg teljes mértékben. Hoover, amerikai elnök javaslatára 1931-ben moratóriumot hirdettek a nemzetközi hatalmak a háborús jóvátétel megfizetésére, 1932 júniusában (Lausanne) pedig úgy tűnt, a Brüning-kormány külpolitikai törekvésének köszönhetően a németek véglegesen szabadulnak a jóvátételi terhektől. A kormány bukása után azonban a kérdés lekerült a napirendről, a franciák pedig hiába ragaszkodtak a jelentősen leakudott jóvátételi összeg megfizetéséhez, Papen, az új kancellár úton útfélen hangoztatta, Németország a jövőben egy pfenninget sem fizet. Azonban a munkanélküliség miatt elégedetlen tömegek radikalizálódását már nem lehetett megakadályozni, a hitleri Németország idején pedig a jóvátétel kérdése nem volt napirenden. (Vö.: Gmür, Rudolf: Grundriß der deutschen Rechtsgeschicht, 1994, Hermann Luchterland Verlag GmbH, Neuwie, Krittell, Berlin, 156 p, 117 o. valamint Badia, Gilbert: Németország tegnap és ma, 1917-1962. Kossuth Könyvkiadó 1965., Budapest, 544 p., 201-202 oldalak)

5 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (= Nemzetiszocialista Német Munkáspárt)

6 Vö.: Manfred Görtemaker: Die deutsche Frage in der internationalen Politik /Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 250. szám, 5. oldal

7 Vö.: Manfred Görtemaker: Die deutsche Frage in der internationalen Politik /Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 250. szám – 5. oldal/

8 1943. november 28. – december 1.

9 Vö.: Manfred Görtemaker: Die deutsche Frage in der internationalen Politik /Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 250. szám – 5. oldal/

10 1945. február 4 – 11.

11 Vö.: Lehmann, Hans Georg: Deutschland-Chronik der BRD. 1945-1995. Bonn 1996. 575 p, 85. oldal

12 A deklaráció elismerte a népek jogát saját kormányuk megválasztásához, és lemondott a területi hódításokról. Elsőként a Szovjetunió csatlakozott a kartához (1941 szeptemberében), 1942-ben pedig további 26 ország.

13 A politikai szerződéshez csatolt titkos jegyzőkönyv rögzítette a kelet-európai érdekszférák elkülönítését. Lettorszában, Litvániában, Észtországban és Finnországban bekövetkező politikai változások esetén Litvánia északi határa alkotta volna Németország és a Szovjetunió befolyási övezeteinek határát. Lengyelország esetében a befolyási övezetek határát a Narwa, Visztula, San folyók képezték volna. Besszarábia a németek által is elismerten a Szovjetunió érdekeltségi területei közé tartozott.

14 Vö.: Eckart Thurich: Die Sieger in Deutschland /Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 232. szám, 8. oldal/

15 1945. február 4-11.

16 Vö.: Eckart Thurich: Die Sieger in Deutschland /Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 232. szám, 14. oldal/

17 A joghézagot a győztes nagyhatalmak a legfőbb hatalom formális átvételével töltötték ki – supreme authority: 1945. június 5.-i deklaráció – amelynek gyakorlását az egyidejűleg létrehozott megszállási övezetek főparancsnokára ruházták át. A Kelet és Nyugat közötti, valamint a nyugati megszállók közötti konfliktusok miatt azonban az Ellenőrző Tanács nem

tudta érvényesíteni az egységes megszálló politikát. A franciák kezdetektől fogva szabotáltak minden kezdeményezést, amely az össznémet szervezeti formákra irányult, a britek centrálisan felépített állam megalakítását szorgalmazták, az amerikaiak pedig föderalisztikusan működő államot képzeltek el. (Vö.: Lehmann: Deutschland-Chronik, 19. oldal, valamint Dr. Bernhard Diestelkamp: Die Verfassungsentwicklung in den Westzonen bis zum Zusammenreten des Parlamentarischen Rates (1945-48), In: Neue Juristische Wochenschrift, 1989, No. 21. 1312-¹³¹⁸. p. S. 1313.)

18 Az 1943. január 24-én Casablanca városában tartott konferencián a nagyhatalmak totális kapitulációról beszéltek, katonai és politikai értelemben egyaránt. Meg akarták akadályozni a „hátdöfés”-legenda kialakulását, és a legyőzött Németország kapitulációs feltételeire való hivatkozását, ugyanakkor szabad kezet kívántak adni a győztes nagyhatalmaknak Németország jövőjének alakításában. Churchill az 1944. február 22-én az Alsóház előtt tartott beszédében szintén kiemelte a „szabad kéz” fontosságát, emlékeztetve a hallgatóságot arra, hogy Németország az 1918-as kapitulációja után hogyan hivatkozott Wilson „Tizennégy Pontjára”. Végül Németország kizárólag katonai értelemben kapitulált. (Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 488. és 489. oldal.)

19 Az 1945. július 26-i jegyzőkönyv deklarálja, hogy Franciaország is csatlakozik 1944. szeptember 12-i egyezményhez.

20 Vö.: Helmut Kistler: Besatzungspolitik im Vierzonen-Deutschland, Folyóirat: Informationen zur politischen Bildung, 224. szám, 5. oldal

21 Az 1945. szeptember 19-i 2. számú Proklamáció alapján (Vö.: Mitteis – Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. oldal)

22 Bajorország az 1946. december 2-i alkotmányában a Birodalom megszűnéséből indul ki (178. cikkely), ezzel ellentétben az Alaptörvény megalkotóinak többségi álláspontja, amely a Német Birodalom kontinuitásából indul ki. /Vö.: Mitteis-Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 19. kiadás, 489. oldal./

23 Az 1946 szeptemberében/októberében lezajlott első szabad helyi választásokat követően.

24 Az oroszok engedélyezték elsőként /1945. június 10./ saját megszállási övezetükben a politikai pártok alakítását, míg a nyugati hatalmak 1945 őszén voltak erre kész, és akkor is csak kerületi szinten. A zónákon túl terjeszkedő pártok megalakítása nehezen indult, és a nyugati zónákra korlátozódott. /SPD – Hannover, 1946. május; CDU – Bajorország nélkül, Goslar, 1950; FDP – Heppenheim, 1948. december./ A politikai pártok igen gyorsan tudtak maguk számára monopolhelyzetet teremteni, elsősorban a politikai akaratformálás, és az állam egészét érintő akaratnyilvánítás terén.

25 A katonai kormányzat ezek után megelégedett az általános politikai ellenőrző szereppel. (Vö. Mitteis – Lieberich: Deutsche Rechtsgeschichte, 491. oldal)

26 Vö.: Hans Georg Lehmann: Chronik der BRD. 1945/49-1983., 17. oldal